

SCHOPENHAUER'DE DİL ÇERÇEVESİ İÇİNDE TASARIM-KAVRAM BAĞLANTISI

Ömer Naci Soykan

Schopenhauer hakkında çok az şey işitmiş olan biri bile, onun, tasarım kavramını istem kavramıyla ilgi içinde gördüğünü bilir. Ama ben, burada, tasarımı dil bağlamında ele alacağım için, bu bağıntıyı görmezden geleceğim. Tasarımın bu tarzda ele alınışı, ontolojik değil, epistemolojik bir bakış açısından gerçekleştirilecektir. Oysa ontolojik bir bakış açısı olmadan da istem kavranamazdı.

Hem hayvan hem de insan duyar ve görür. Onların duyuları ve görü'leri vardır. Ama insan, fazladan, bunlar üstüne düşünür ve bilgi edinir. Hayvan, duyularını bir takım hareketlerle ve seslerle iletir. İnsan, düşüncelerini başkalarına dille iletir ya da onları dille gizler. Dil, onun aklının ilk ürünü ve zorunlu aracıdır. Bu dil-akıl bağıntısından dolayı Grekçe'de ve İtalyanca'da akıl ve dil aynı sözcükle gösterilir: *ho logos, il discorso*¹.

Anlama yetisi işe karışmaksızın duyu organlarının duyumladıkları yalın veri'lerdir, yani anlama yetisinin kullanımından önce gelen duyumlardır. İki kez anlama yetisi, etkiden nedene varmakla görü'yü olanaklı kılar. «Tüm hayvanlarda ve tüm insanlarda aynı olan anlama yetisi, her yerde aynı yalın biçime sahiptir; Neden-sellik bilgisi, etkiden nedene ve nedenden etkiye geçiş ve bunun dışında hiçbir şey.»² Bu nedenle görü, salt duyusal değil, tersine zihinseldir.

1 SCHOPENHAUER, A.: *Saemtliche Werke*. Cilt I, s. 75 Cotta-Insel, Stuttgart/Frankfurt am Main, Cilt I-II, 1960; Cilt III, 1962; Cilt IV, 1963; Cilt V, 1965.

2 a.g.y. ilt I, s. 54.

Tüm bilginin kaynağı ve en iç çekirdeği, hayvan ile insanın birlikte sahip oldukları görü'dür. Dili ve akl olmaksızın anlama yetisine sahip olan hayvan, bu sayede görüsel bilgi edinir, ama soyut bilgi değil. «Düşünce dünyamızın bütün binası görü'ler dünyası üstüne kurulur. «³ «Ama, ne yazık ki görü, ne saptanabilir, ne de iletilebilir.»⁴ Bunun için esaslı bir belleğe ve dile gereksinim vardır. Esaslı bir bellek, düzenlenmiş, bağlantılı bir anımsamadır. Bir şeyin anımsanması için,daha önce, bellekte bir şeyin var olması ve biriktirilmiş olması gerekir. Öyleyse, bellekte biriktirilecek olan nedir? Bu, yalnız görü olamaz; ancak tasarımların bir sınıfı olan kavram olabilir. O halde, «bir hayvanın beyinde çok karmaşık fizyolojik bir olay ve onun sonucu bir resmin bilinci olarak orada bulunan tasarım nedir? -Kuşkusuz, böyle bir resmin hayvanın beyinde bulunan bir şeyle olan bağıntısı, iyice iletilebilir bir bağıntıdan büsbütün ayrı olabilir.»⁵

«Görü'nün görüsü», başka bir deyimle, tasarım, Schopenhauer' in hareket noktasıdır. O, şöyle diyor: «Ne nesneden, ne de öznedenden, tersine bilincin ilk olgusu olan tasarımdan hareket ediyoruz.»⁶

Hem hayvan, hem de insan görü ve tasarıma, yani görü'nün görü-süne sahiptirler. Ama hayvan, yalnızca görüsel olanı anımsayabilir. Bunun anlamı şudur: Bir kez algılanmış olan bir izlenim, bellekte bir iz bırakır. Bu izlenimin bir tekrarında bir iz de tazelenir. Demek ki, şimdideki gerçek görü, geçmiş bir görü'nün anımsanmasına aracılık eder. «Buna göre, hayvanların bilinci, şimdi'nin bir yalnız ardarda-oluş'udur. Ama bunlardan biri, ne ortaya çıkmadan önce gelecek olarak, ne de yitiminden sonra geçmiş olarak bulunur. Böyle bir şey insan bilincinin göstergesidir.»⁷ Hayvan zihni, yalnızca, doğrudan doğruya şimdiye ilişkin tasarımlardan oluşur. «Tasarımların doğrudan doğruya şimdiye ilişkin olması şu demektir: Onlar, yalnızca, görgül gerçekliğin tüm-tasarımı için anlama yetisinde oluşan zaman ve uzam birliği olarak değil, tersine salt zamansal iç-duyunun tasarımları olarak bilinirler. Üstelik tasarımlar, şimdi denilen bu

3 a.g.y. C. II, s. 95.

4 a.g.y. C. II, s. 99.

5 a.g.y. C. II, s. 248.

6 a.g.y. C. I, s. 71.

7 a.g.y. C. II, s. 83.

zaman boyutunun karşı karşıya duran iki yönünün arasında orta noktada bulunurlar.»⁸ Zihni yalınkat olan hayvan, yalnızca şimdinin bilgisine sahiptir. Ama zihni çift katlı olan insan, hem görüsel, hem de şimdiye bağ olmyan soyut bilgiye sahiptir; yani o, akıl sahibidir. İnsanın akla ya da çift katlı zihne sahip olmasının anlamı şudur: O, görüyor ve tasarımıyor; sonra belleğinde biriktirdiği bu görü ve tasarımları kavriyor. Kavramlar, yani soyut tasarımlar, görüsel tasarımlardan çıkmış olmakla birlikte, onlardan büsbütün ayrıdırlar. Soyut tasarımlar, sayısız tek tek nesnelere kavrarlar. Buna göre kavram, tasarımların tasarımı olarak tanımlanabilir. Tüm tasarımlarımız, ya görüsel ya da soyutturlar. Kavram adı verilen bu sonuncular, öznedeki karşılığı akıl olan tasarımların yalnızca bir sınıfını oluştururlar.

Tüm bilginin kendisine dayandığı görü, bilginin ilk ögesidir. Görü'nün görü'sü de tasarımıdır. Hayvanın bilgisi, yalnızca görü ve tasarımlardan oluşurken, insan, tek tek olanı, daha önce de açıkladığı gibi tasarımın tasarımı demek olan kavramda kavrar. İnsan aklının kullanımı, bir başka deyimle dil, burada meydana gelir. Görülerin ve yalın tasarımların iletilebilir olmamasına karşın, kavram dil sayesinde iletilebilir. Hayvan bilgisi yalın görüsel, dolaysız, duysal iken, insan bilgisi soyut, söylemsel, düşünsel, sözcüğe bağ ve iletilebilirdir. Yalnızca insan tininde bulunan kavramlar, tasarımların kendine özgü bir sınıfını oluştururlar. Bu sınıfın bilgisi görüsel, gerçekten apaçık bir bilgi değil, tersine yalnızca soyut ve söylemseldir. Apaçıklık, yalnızca görüsel bilgi için en yüksek kesinliktir; kavramlardan ya da kavramlarda oluşan soyut bilgi için değil. Apaçıklık, zaman ve uzama bağlıdır. Soyut, görüsel olmyan genel kavramlar, zaman ve uzamdaki bireysel tasarımlar değildirler.

Soyutlama sayesinde kendilerinden kavramların oluştuğu görü'ler, kavramlardan öncedirler. Bir başka deyimle, görüler, kavramlardan önce meydana gelir, tersi olmaz. O halde, soyutlama yoluyla görü'lerden kavramlara geçilir. Ama çok ender durumlarda, kavramların görüsel temsilcileri olarak fantazma'ları oluşturarak, kavramlardan görü'ye de geçeriz. Ama bu fantazma'lar kavramlara

8 a.g.y. C. III, s. 44.

upuygun değildirler. Bir kavramı işiten bir dinleyici, zihinde o kavrama ilişkin bir resim ya da bir fantazma meydana getirir; kavramın yerine fantazma'yı koyar. Fakat konuşmanın anlamı, fantazma kuralları işe karıştırılmaksızın, doğrudan doğruya anlaşılır, kesin ve belirli biçimde kavranır. «Fantazma, doğrudan doğruya duyu izlenimi ile meydana gelmiş olmamasına, bu bakımdan deney kompleksine ait olmamasına karşın, görüsel ve eksiksiz, yani tek bir tasarım olarak, genellikle, kavramın yerini almaz. Bir kavramın temsilcisi olarak kullanıldığı zaman bile fantazma, kavramdan ayrıdır. Kendisinden kavramın çıktığı görüsel tasarımın bu kavrama uygun olması istendiğinde -ki bu, daima olanaksızdır- de aynı şey söz konusudur: Çünkü, örneğin, genellikle köpek, genellikle renk, genellikle ügen, genellikle sayı hiçbir tasarım, bu kavramlara uyan hiçbir fantazma değildir. Demek ki, örneğin tasarım olarak tamamen belirli bir köpeğin, yani belirli bir büyüklüğün, belirli biçimin, rengin vb.'nin fantazma'sı meydana gelir. Çünkü fantazma'nın temsilcisi olan kavram tüm bu belirlenimlere sahip değildir. Ama bir kavramın böyle bir temsilcisinin kullanımında, kavramı temsil eden temsilcinin kavrama upuygun olmadığı, tersine onun tamamen serbest bir belirlenimi olduğu her zaman bilinir.»⁹

Fakat Schopenhauer'de kavramın upuygun temsileisi olarak tanımlanan bir başka kavram vardır: ide¹⁰. İde'nin bilgisi, bambaşka tür bir bilgi olduğu için, onu bu yazının dışında tutacağız.

Fantazma'yı deneyimin yinelenmesiyle ediniriz. «Demek ki, biz, yalnızca denemeyle ve ansal olarak görü'ye geri gitmek suretiyle söz konusu kavrama uygun görü'müzü fantazide meydana getiririz.»¹¹ Fantazma, gözlerin nesnelere gördüğü şeyi, hayal gücünün nesnesiz görmesidir.

Schopenhauer, fantazma'yı Kant'm 'Şema' ve Aristoteles'in 'fantazi-resmi' kavramlarıyla karşılaştırır¹². Şema, Kant için salt a priori hayal gücünün bir monogramıdır. Bununla Kant, tamamen başka bir şeyi söyler. Ama Aristoteles daha da aşırıya kaçmıştır:

9 a.g.y. C. III, s. 125 v. sr.

10 a.g.y. C. I, s. 329

11 a.g.y. C.I, s. 605 v. sr.

12 a.g.y. C. III, s. 126 v. sr.

«Fantazi-resmi olmaksızın bir düşünme olanaksızdır.» «Bu konuda en çoğu ancak şu söylenebilir» diyor Schopenhauer: «Her gerçek ve asıl bilgi, aynı zamanda her halis felsefe, kendi en iç çekirdeği ve kaynağı bakımından herhangi görüsel bir kavrayışa sahip olmak zorundadır.»

Bir kavram, birçok görüsel ya da tekrar soyut tasarımları da kavrar. Bunlar kavramla düşünülür. Ama bu, çok kez sanıldığı gibi, kavramın asıl bir özelliği değil, tersine ikincil bir özelliğidir. «Bu nedenle, kendileriyle yalnızca gerçek tek bir nesnenin düşünüldüğü, ama bu yüzden soyut ve genel olup, fakat asla tekil ve görüsel tasarımlar olmıyan kavramlar olabilir: Örneğin, bir kimse, belirli bir kentin kavramına sahip olsun, ama o, bu kenti yalnızca coğrafya bilgileriyle tanımış olsun. Böylece yalnızca bir kent düşünülmüş olmasına karşın, bazı küçük ayrımlarla öyle pek çok kent olabilir ki, bu kavram onların tümüne uygun düşerdi. O halde, bir kavram, pek çok nesneden soyutlandığı için genelliğe sahip değildir, tam tersi, genellik, akim soyut tasarımı olarak kavramın özüne ilişkin olduğu bir çok nesne aynı kavramla düşünülebilir.»¹³

Soyut ve somut kavramlar vardır. «Dolaysız olmıyan, ama görüsel bilgi ile ilgisi, ancak bir kavram hatta pek çok diğer kavramlar aracılığıyla olan kavramlara soyut; buna karşılık, kendi temelini doğrudan doğruya görüsel dünyada bulana kavramlara da somut adı verilir. Birinci tarz dakilere, yani pek yüksek anlamda soyut olanlara örnek, 'bağıntı', 'erdem', 'araştırma', 'başlangıç' vbg. kavramlardır. İkinci tarz dakilere, ya da pek uygun olmıyan 'somut' adı verilenlere örnek, 'insan', 'taş', 'at' vbg. kavramlardır.»¹⁴ Kavramların soyut-somut diye bu adlandırılmasından Schopenhauer hoşnut değildir. Bu yüzden o, 'somut'u kavram için uygun olmıyan bir ad olarak gösterir. Somut, «açık olabilir olan»; soyut ise «anlaşılabilir olan» demektir. Görü'lerin, esas itibariyle açık olmasına karşılık, kavramlar anlaşılır olabilirler. «Bir kavramın anlaşılabilirliği için, onun işaretlerine ayrıştırılması yeterli değildir; aynı zamanda, eğer bu işaretler de soyut iseler, onların da tekrar tekrar çözümlenebilmesi gerekir. Ve bu çözümlene görüsel bilgiye varıncaya

13 a.g.y. I, s. 81.

14 a.g.y. C. I, s. 80.

dek durmaksızın sürdürülmelidir; böylece somut nesnelere işaret edilir. Bu somut nesnelere açık görüşü ile en son soyut görüşler (yani tasarımlar) giydirilir ve böylece onlara dayanan tüm bu yüksek soyutlamalara da gerçeklik güvencesi verilir. Bu nedenle, işaretleri verilebildiği ölçüde kavram anlaşılardır, biçimindeki alışılmış açıklama yeterli değildir: Çünkü bu işaretlerin çözümü, belki de, hep öyle kavramlara varır ki, sonunda görüşü temeli olmaksızın bu kavramlar, tüm diğer kavramlara gerçeklik vermek durumunda kalırlar.»¹⁵

Kavram, görülmüş olanı değil, tersine onun özünü tamamen başka bir biçimde biriktirir. Tıpkı, çiçeklerin kendilerinin değil de, onların esansının saklanması gibi.¹⁶ Kavramlar, tasarımların görüsellliğini yitirirken, buna karşılık ele geçmenin açıklık ve kolaylığını kazanırlar. «Böylece, tasarımlardan soyutlanarak meydana gelen kavramlar, tasarımları daha az içermekle, onlardan daha kolay elde bulundurulurlar.»¹⁷ Kavramın bu ele geçirilişi, onun sözcüğe bağlı olmasıyla olanaktır. Zihnin önemli bir aracı olan kavram, kuşkusuz, sözcükle özdeş değildir. Kavram, bağlı olduğu sözcükten olduğu kadar, kendisinden meydana geldiği görüşü'den de tümüyle farklıdır. Zihin kavramlarla iş görür. Bu uğraşa düşünme denir. Sözcük ve dil anlaşılır düşünmenin vazgeçilmez aracıdır. Çünkü akim kullanımı dile bağlıdır. Geniş anlamda düşünme, yani iç tinsel etkinlik, ya sözcüğe ya da fantazi resimlerine gereksinim duyar: Sözcükler ile fantazi resimleri, karşılıklı olarak birbirlerine dayanabildiklerine ve iç içe kavranabilmelerine karşın, ikisinin birlikte var olması mutlaka gerekli değildir. Dar anlamda düşünme, yani sözcüklerin yardımıyla oluşan soyut düşünme, ya kendine özgü alanıyla sınırlı kalan mantıksal akıl yürütmedir, ya da o, görüsel tasarımların sınırına yönelir.¹⁸ Görüsel tasarımlarla iş gören düşünme, tüm kavramların temelinde bulunur. Kavramlar düşünmenin dolaysız malzemesidir. Bir kavram düşünülüyorsa, onun içeriğinin verilebilmesi gerekir. «Soyutlamada ne denli çok yükseğe çıkılırsa, o denli çok aşağıya düşülebilir; yani o denli az düşünülür. 'Varlık',

15 a.g.y. C. II, s. 88 v. sr.

16 a.g.y. C.II, s. 87.

17 a.g.y. C. III, s. 124.

18 a.g.y. C. III, s. 126.

'öz', 'şey', 'olms' ve benzeri en yüksek, yani en genel kavramlar, içi boş ve en zavallı kavramlardır; nihayet onlar yalnızca kof kabuklardır.»¹⁹ Herbir kavramdan tüm düşüncemizin gerçek içeriğini oluşturan görümlere geri gidebilmeliyiz. Bu olmaksızın kavramlar, yalnızca sözcüklerden ibarettir. «Çoğu felsefenin yaptığı gibi, sözcükleri sözcüklerle açıklamak, kavramları kavramlarla karşılaştırmak, temelde bu, hangisinin diğerine gittiğini hangisinin gitmediğini göstermek için kavram alanlarının bir o yana bir bu yana sürülmesinden başka bir şey olmıyan bir oyundur. Böylece şanslı durumlarda çıkarımlar elde edilir. Ama çıkarımlar da yeni hiçbir bilgi vermez; tersine, yalnızca, bilgide zaten var olan şeyi bize gösterir. Buna karşılık görmek, nesnenin kendisini konuşturmak, nesnelerin yeni bağıntılarını kavramak, tüm bunlara emin bir biçimde sahip olmak için, onları kavramlara koymak ve kavramların temel line yerleştirmek yeni bilgiler verir.»²⁰

Kavramın sözcükle bağıntısının, yani dil ile akıl bağıntısının son temeli şuradadır: «Tüm bilincimiz, kendi iç ve dış algısıyla, biçim bakımından tümüyle zamana bağlıdır. Buna karşılık kavramlar, soyutlama ile meydana gelmiş, tamamen genel ve tüm tek tek nesnelere farklı tasarımlar olarak, bu özellikte belirli ölçüde nesnel bir varlığa sahiptirler; ama bu nesnel varlık hiçbir zaman dizimine ait değildir.»²¹ Kavramlar, bir zaman-dizimine sokulmakla, bireysel bir bilincin dolaysız şimdi'sine çıkarlar ve sözcük aracılığıyla yeniden belirli bir ölçüde duyuşsal tasarımlara dönüşürler. «Buna göre, sözcük, kavramın duyuşsal işaretidir ve böyle bir şey olarak, kavramı sabitleştirmek için, yani onu zaman biçimine bağlı olarak şimdileştirmek için ve nesnelere salt genel olan, yer ve zaman tanımayan akıl ile zamana bağlı, duyuşsal ve düpedüz hayvansal bilinç arasındaki bağıntıyı ortaya çıkarmak için zorunlu araçtır. Yalnızca bu araç sayesinde, özgür yaratım, yani kavramların anımsanması ve biriktirilmesi bizim için olanaklı olur. Ve ancak bu sayede bunların kullanılmasıyla yapılan işlemler, yani yargı verme, sonuç çıkarma, karşılaştırma, sınırlama vbg. elde bulundurulabilirler.»²²

19 a.g.y. C. III, a. 122.

20 a.g.y. C.II, s. 96.

21 a.g.y. C. II, s. 89.

22 a.g.y. C. II, s. 90.

Düzenlenmiş, bağıntılı, düşünen bir anımsama ancak genel kavramlarla olanaklıdır. Gerçekte hayvanlar düşünmezler. Çünkü onlarda bu tür kavramlar yoktur. Hayvan, bizim gibi duyuşsal tasarımlara sahip olmakla birlikte asla konuşamaz. «Sözcükler, öznedeki karşılığı akıl olan tasarımların tamamen kendine özgü bir sınıfını gösterdiklerinden, onların hayvan için hiçbir anlamı ve önemi yoktur.»²³ Akıl kendisinin hiçbir materyal içeriği yoktur. O, bu içeriği dışardan görüsel tasarımlardan alır. Bu tasarımlarda o, kendi işlevselliğini kullanır, böylece kavramları oluşturur. Kavramları, yani soyut, görüsel olmayan tasarımları oluşturmak akıl işidir ve bu, yalnızca insana özgüdür. Bu sayede ona büyük ayrıcalıklar verilmiştir: «Dil, bilim ve her şeyden önce yaşamın bütününe toplu bakışla yalnızca kavramlarla olanaklı olan temkinlilik, insanı şimdinin etkisinden bağımsız olarak korur ve böylece insan, yapıp etmelerinde üstün, önceden düşünme ve planlı olma başarısını gösterir. Bu sayede insan, tüm hal ve hareketleriyle hayvandan pek açık bir biçimde ayrılır. Bütün bunları, o, kavramlara, yani akla borçludur.»²⁴

Her kavramın bir kapsamı ya da alanı vardır. Her kavramın alanı diğer kavramların alanlarıyla bir ortaklığa sahiptir. Bu bağıntıyı bilmek, yargı vermek demektir.

Kavramlar ve yargılar, bilimlerin başlıca materyalidir. Her bilimin en genel kavram alanlarının bağıntısı, onun en yüksek ilkelere ilişkin bilgisidir. Ama hiçbir bilim tek bir ilkedan hareket edemez. Çünkü çıkarım için en az iki öncüle gerek vardır²⁵.

Tasarımdan hareket eden Schopenhauer felsefesi, bilginin en yüksek basamağını, tasarımın tasarımı demek olan kavramda bulur. Felsefe de buradadır: «Felsefe, Kant'm tanımladığı gibi, kavramlardan oluşmuş değil, kavramlardadır.»²⁶

Schopenhauer felsefesi üzerine belirli bir açıdan yola çıkan bu çahşma, birçok soruyu da birlikte getiriyor. Sözlerime son vermeden önce, bunlardan birini örnek olarak ortaya koymak istiyorum.

23 a.g.y. C. I, s. 78.

24 a.g.y. C. III, s. 204 v. sr.

25 a.g.y. C. I, s. 110.

26 a.g.y. C. II, s. 58.

Yukarda sözü edildiği gibi, tasarımların soyutlanması ile meydana gelen genel kavramlar ile bu kavramların kaynağı olan görü'ler arasındaki bağıntının açıkça gösterilmesi gerekir. Böyle bir bağıntının genellikle olanaklı olup olmadığını kanıtlamak da ayrıca soru konusudur.

Bugünkü felsefenin yöneldiği bu soruların, vaktiyle Schopenhauer'i de meşgul etmiş olması, onun felsefesinin hâlâ gündemde olduğunu gösterir.